

На основу члана 127 Статута Филолошког факултета Универзитета у Београду и члана 40 Закона о високом образовању Наставно-научно веће Филолошког факултета Универзитета у Београду именовало нас је на седници одржаној 25. септембра 2019. у Комисију за преглед и оцену докторске дисертације коју је Јелена Стошић предала под насловом *РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ*, о чему подносимо следећи

ИЗВЕШТАЈ

У Комисију за оцену и преглед докторске дисертације Јелене Стошић изабрани су:

Др Предраг Пипер, редовни професор за научну област Русистика (Руски језик); датум избора у звање редовног професора: 7. 12. 1991; у пензији.

Др Рајна Драгићевић, редовни професор за научну област Савремени српски језик (Лексикологија); датум избора у звање: 15. мај 2013; запослена на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Др Ирена Цветковић Теофиловић, ванредни професор за научну област Српски језик (Историја књижевног језика и Старословенски језик 1 и 2); датум избора у звање ванредног професора: 21. 2. 2017; запослена на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Јелена Стошић рођена је у Београду 12. 12. 1984. Основну и средњу школу завршила је у Бору. Године 2004. уписала се на Филозофски факултет Универзитета у Нишу, где је дипломирала на Катедри за српски језик и књижевност септембра 2010. године са дипломским радом на тему *Локатив у историјском развоју српског језика (од XII до XVI века)* под менторством проф. др Слободана Реметића. На докторске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду уписала се 2011. године. Две године (2010–2012) радила је као професор у гимназији и основној школи, а од 5. 11. 2012. године ради као асистент на Филозофском факултету у Нишу на предметима Старословенски језик 1, Старословенски језик 2, Историја књижевног језика, Историја језика 1, Историја језика 2, Историја српске ћирилице, Стандардизација (на основним студијама) и Упоредна граматика словенских језика 1 и Упоредна граматика словенских језика 2 (на мастер студијама).

Јелена Стошић је објавила следеће радове:

1. Стошић, Јелена, 2008. Техничка помоћ у изучавању квантитативних односа у тексту, Градина 27, НКЦ, Ниш, 129–131.
2. Стошић, Јелена, 2009. Техничка помоћ у изучавању квантитативних односа у тексту. У: Богдановић, Недељко и Мирјана Илић (прир.). Шта очекујем од проучавања језика писаца. Писци и језик 1. Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Одсек за српски језик, Ниш, 72–76.
3. Стошић, Јелена, 2009. Именослов Нечисте крви Боре Станковића. У: Савић Грујић, Ана и Недељко Богдановић (прир.), Именослови српских писаца, Писци и језик 2,

Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Одсек за српски језик, Ниш, 61–77.

4. Стошић, Јелена, 2009. Нечиста крв Боре Станковића. У: Стошић, Јелена и Недељко Богдановић (прир.), Квантитативни односи у прозном тексту, Писци и језик 3, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Одсек за српски језик, Ниш, 38–51.

5. Стошић, Јелена и Недељко Богдановић, 2009. Табеларни приказ. У: Стошић, Јелена и Недељко Богдановић (прир.), Квантитативни односи у прозном тексту, Писци и језик 3, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Одсек за српски језик, Ниш, 112–121.

6. Стошић, Јелена, 2010. О фитониму вишња и речима њиме мотивисаним, У: Јанић, Александра (прир.), Радови, Зборници – мала серија, Књига 1, Универзитет у Нишу, Ниш, 91–102.

7. Стошић, Јелена, 2011. Прилог тумачењу порекла наставка -у у локативу јединице именица мушког (и средњег) рода, Прилози проучавању језика бр. 42, Нови Сад, 3–8.

8. Стошић, Јелена, 2012. Језик, графика и ортографија једног Карађорђевог писма, Зборник Народног музеја, Ниш, 145–158.

9. Стошић, Јелена, 2013. Језичко-стилска анализа описа женске лепоте у поезији Петра II Петровића Његоша. У: Његош ријеч скупља два вијека, Зборник радова о песништву Петра II Петровића Његоша (1813–2013), Удружење писаца Крагујевца, Крагујевац.

10. Стошић, Јелена М., 2013. Лексикографска обрада партиципа у Речнику славеносрпског језика (проблеми, могућности и предлог решења), Зборник Матице српске за књижевност и језик, LXI/3, Матица српска, Нови Сад, 819–825.

11. Стошић, Јелена, 2014. Стварност и фикција у категоризацији неких деривата у српској, бугарској и македонској науци о језику, Стварност и фикција у култури Срба и Бугара, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 237–249.

12. Стошић, Јелена, 2014. Поводом питања о хрватској ћириличној баштини, Јужнословенски филолог, књ. 70, Београд, 249–266.

13. Стошић, Јелена, 2014. Лингвостилистичка анализа детерминативних синтагми у поезији Бранка Миљковића. У: Бранко Миљковић: Моћ речи. Зборник радова о стваралаштву Бранка Миљковића (1934–1961). Уредник: Александар Б. Лаковић, Народна библиотека „Вук Караџић“, Крагујевац, 165–176.

14. Прикљученија Телемака Стефана Живковића. Част прва (1814). Фототипско издање и транскрибовани текст. Приредиле Ирена Цветковић Теофиловић, Јелена Стошић. Нови Сад: Матица српска, 2015.

15. Стошић, Јелена М., 2016. О појмовним метафорама у вези са емоцијама у језику писаца славеносрпског периода, Емоције у култури Срба и Бугара (зборник радова), Филозофски факултет у Нишу, 79–87.

16. Стошић, Јелена, 2016. Истраживања заменичких прилога у научном опусу Предрага Пипера, у: Лингвистика и славистика Предрага Пипера: зборник радова, уредник: Драгана Д. Јовановић, Библиотека Матице српске, 144–153.

17. Стошић, Јелена, 2016. Славенизми у Банатском алманаху (1827). Исходишта 2, Радови са II међународног научног скупа Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима, одржаног на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (16–18. 10. 2015), Темишвар: Савез Срба у Румунији – Ниш: Филозофски факултет, 225–237.

18. Бјелаковић, Исидора, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић, Милена Зорић, Јелена Стошић, 2017. Речник славеносрпског језика. Огледна свеска. Матица српска, Нови Сад.

19. Стошић, Јелена и Ирена Цветковић Теофиловић, 2018. Практикум из историје српског књижевног језика, Филозофски факултет у Нишу.
20. Стошић, Јелена, 2019. Лексеме које именују женску особу у Вуковом Српском рјечнику (1818). У: Савремени токови у науци о језику и књижевности, књига 2. Наука и савремени универзитет 8. Ниш: Филозофски факултет, 31–41.
21. Стошић, Јелена, 2019. О опсеној лексици у Рјечнику ЈАЗУ. Опсена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику (прир. Ј. Марковић, Н. Јовић), Ниш: Филозофски факултет, 373–386.
22. Стошић, Јелена М., 2019. Називи занимања у Тефтеру Нишавске митрополије из XIX века (1834–1872), Годишњак за српски језик 17, Филозофски факултет у Нишу, 89–104.
23. Новаковић, Александар, Јелена Стошић, 2019. Нишки основношколци и средњошколци између ћирилице и латинице. Прилози настави српског језика и књижевности, год. 8, бр. 8, Бања Лука, 131–139.

НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ:

РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација Јелене Стошић има следећу структуру: 1. *Увод*, 2. *Когнитивнолингвистичка проучавања*: 2.1. Когнитивна лингвистика, 2.2. Теорија семантичких локализација, 3. *Методологија истраживања*, 4. *Корпус*, 5. *Простор и језик*, 6. *Досадашња истраживања заменичких прилога*, 7. *О развоју српског књижевног језика*, 8. *Порекло заменичких прилога*, 9. *Подсистем просторних заменичких прилога*: 9.1. Просторна локализација, 9.1.1. Просторна локализација у сфери говорника, 9.1.1.1. Локативност, 9.1.1.2. Адлативност, 9.1.1.3. Аблативност, 9.1.1.4. Перлативност, 9.1.2. Просторна локализација у сфери саговорника, 9.1.2.1. Локативност, 9.1.2.2. Адлативност, 9.1.2.3. Аблативност, 9.1.3. Текстурално-деиктичка функција прилога са заменичким кореном т-, 9.1.3.1. Локативност, 9.1.3.2. Адлативност, 9.1.3.3. Аблативност, 9.1.3.4. Перлативност, 9.1.4. Просторна локализација у сфери лица које није део говорне ситуације, 9.1.4.1. Локативност, 9.1.4.2. Адлативност, 9.1.4.3. Аблативност, 9.1.4.4. Перлативност, 9.2. Просторна квантификација, 9.2.1. Апсолутна квантификација, 9.2.1.1. Универзална квантификација, 9.2.1.1.1. Универзални квантификатори афирмативног типа, 9.2.1.1.1.1. Локативност, 9.2.1.1.1.2. Адлативност, 9.2.1.1.1.3. Аблативност, 9.2.1.1.1.4. Перлативност, 9.2.1.1.2. Универзални квантификатори негативног типа, 9.2.1.1.2.1. Локативност, 9.2.1.1.2.2. Адлативност, 9.2.1.1.2.3. Аблативност, 9.2.1.1.2.4. Перлативност, 9.2.1.2. Неодређена квантификација, 9.2.1.2.1. Локативност, 9.2.1.2.2. Адлативност, 9.2.1.2.3. Аблативност, 9.2.1.2.4. Перлативност, 9.2.1.2.5. Упитни прилози, 9.2.1.2.5.1. Локативност, 9.2.1.2.5.2. Адлативност, 9.2.1.2.5.3. Аблативност, 9.2.1.2.5.4. Перлативност, 9.2.2. Релативна квантификација, 9.2.2.3. Рестриктивна квантификација, 9.2.2.3.1. Локативност, 9.2.2.3.2. Адлативност, 9.2.2.3.3. Аблативност, 9.2.2.3.4. Перлативност, 10. *Подсистем временских заменичких прилога*: 10.1. Временска локализација, 10.1.1. Ниноцентрична локализација, 10.1.1.1. Интралокализација, 10.1.1.1.1. Ексклузивна интралокализација, 10.1.1.1.2. Инклузивна интралокализација, 10.1.1.2. Екстралокализација, 10.1.2. Алоцентрична локализација, 10.1.2.1. Интралокализација, 10.1.2.1.1. Ексклузивна интралокализација, 10.1.2.1.2. Инклузивна интралокализација, 10.1.2.2.

Екстралокализација, 10.2. Временска квантификација, 10.2.1. Апсолутна квантификација, 10.2.1.1. Универзална квантификација, 10.2.1.1.1. Универзални квантификатори афирмативног типа, 10.2.1.1.2. Универзални квантификатори негативног типа, 10.2.1.2. Неодређена квантификација, 10.2.1.2.3. Упитни прилози, 10.2.2. Релативна квантификација, 10.2.2.3. Рестриктивна квантификација, 11. *Подсистем начинских заменичких прилога*: 11.1. Начинска локализација, 11.2. Начинска квантификација, 11.2.1. Апсолутна квантификација: 11.2.1.1. Универзална квантификација, 11.2.1.1.1. Универзални квантификатори афирмативног типа, 11.2.1.1.2. Универзални квантификатори негативног типа, 11.2.1.2. Неодређена квантификација, 11.2.1.2.3. Упитни прилози, 11.2.2. Релативна квантификација, 11.2.2.3. Рестриктивна квантификација, 12. *Подсистем количинских заменичких прилога*: 12.1. Количинска локализација, 12.2. Количинска квантификација, 12.2.1. Апсолутна квантификација, 12.2.1.1. Универзална квантификација, 12.2.1.1.1. Универзални квантификатори афирмативног типа, 12.2.1.1.2. Универзални квантификатори негативног типа, 12.2.1.2. Неодређена квантификација, 12.2.1.2.2. Упитни прилози, 12.2.2. Релативна квантификација, 13. *Подсистем узрочних заменичких прилога*: 13.1. Узрочна локализација, 13.2. Узрочна квантификација, 13.2.1. Апсолутна квантификација, 13.2.1.1. Универзална квантификација, 13.2.1.2. Неодређена квантификација, 13.2.1.2.1. Упитни прилози, 14. *Подсистем циљних заменичких прилога*: 14.1. Циљна локализација, 14.2. Циљна квантификација, 15. Закључак. Извори. Литература.

ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

У докторској дисертацији Јелене Стошић *РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ* основни предмет истраживања је област која није раније била монографски обрађивана као целина, а само је делимично и недовољно била истраживана у појединим аспектима.

Уводни део дисертације показује да је предмет истраживања јасно дефинисан и да је истраживање солидно утемељено и у теоријско-методолошком и у емпиријском погледу. У *Уводу* се јасно истиче циљ истраживања – да се систем заменичких прилога у српском књижевном језику осветли са дијахронијског аспекта, као и то да досад није било истраживања једног лексичког подсистема у српском језику са историјског становишта те да се такав приступ предмету у теоријско-методолошком и тематском погледу разликује од досадашњих дијахронијских проучавања српског језика који су по правилу имали за предмет проучавање језика неког споменика српске писмености, а да у овоме нагласак није на језику споменика, који су само корпус за идентификовање језичке појаве која се проучава, мада ни ово истраживање није лишено дескрипције грађе, посебно када је у питању употреба заменичких прилога.

С обзиром на релевантност предмета истраживања, у уводу се умесно указује на значај заменичких речи уопште и заменичких прилога посебно као речи категоријалне семантике са високом фреквентношћу употребе, на којима се умногоме заснива граматичка организација реченице, текста и дискурса. Јелена Стошић у уводу такође наглашава да полазна претпоставка у њеном истраживању није да се значења заменичких прилога у прошлости битно разликују у односу на она која постоје у савременом српском језику, јер се мора полазити од познате чињенице да, када је језик у питању, исти принципи који важе за савремено језичко стање генерално су морали важити и у прошлости, а лексичка семантика у том погледу не може бити изузетак. Крупније разлике очекиване су на плану инвентара фонетских варијанти заменичких прилога, с обзиром на фонетске законе који су важили у прошлости, као и на извесне

промене унутар заменичког система, а очекиване промене тичу се и самог инвентара заменичких прилога.

Дато истраживање усредсређено је и на прагматичну вредност заменичких прилога у различитим епохама развоја српског књижевног језика, уз синтагматске напомене онда када је потребно објаснити другачије стање у односу на савремени српски језик или указати на сличности.

Будући да је предмету своје дисертације прилазила првенство из угла данас врло актуелних когнитивнолингвистичких истраживања, Јелена Стошић у другој глави, насловљеној *Когнитивнолингвистичка проучавања* даје концизан преглед тог преовлађујућег правца у модерној лингвистици, посебно се задржавајући на оним идејама које сматра посебно важним за проучавање историје језика уопште и историје заменичких прилога посебно.

Трећа глава дисертације има наслов *Методологија истраживања*. У њој се констатује да су заменички прилози у савременом српском језику исцрпно описани као семантички систем у оквиру теорије семантичких локализација те да то представља добру основу да се на тим теоријско-методолошким принципима, уз неопходну примену метода дијахронијске лингвистике, приступи осветљавању историјског развоја заменичкоприлошког система. У дисертацији се примењују и неке друге методе лингвистичких истраживања као што су поређење, компонентна анализа, парафраза, супституција, дистрибуција итд.

У четвртој глави дисертације (*Корпус*) посебна пажња посвећена је питању језичког корпуса датог истраживања. С обзиром на то да је основни циљ истраживања да се семантички развој система заменичких прилога осветли из дијахронијске перспективе, Јелена Стошић основано закључује да корпус њеног истраживања треба да представљају текстови који су настајали у претходним етапама развоја српског књижевног језика. С обзиром на проблем како формирати корпус с обзиром на специфичности развоја српског књижевног језика, као и на дуг период који је требало обухватити, а који почиње с првим сачуваним писаним споменицима и завршава се с временом Караџићевог рада на увођењу народног језика као књижевног те да ли узимати само текстове писане књижевним језиком или и текстове на народном језику, она се сасвим умесно определила за решење да корпусом буду обухваћени споменици који су објављени и претходно приређени за штампу, јер би рад на фототипским издањима рукописа који нису предмет анализе сами по себи знатно отежао и успорио ексцерпирење грађе. Грађа из српскословенског периода обухвата и преписе с обзиром на то да је житијна књижевност углавном сачувана у преписима, али се у истраживању водило рачуна о томе да су у питању преписи, јер су у њима могуће накнадне иновације.

Иако се настојало да корпусом буду обухваћени аутентични текстови, тј. оригинали, како је већ наведено, од тога се понекад морало одступити, пошто многи споменици нису сачувани у оригиналу. Иако су приликом преписивања старијих текстова могле бити уношене фонетске и морфолошке особине језика писара, Јелена Стошић исправно сматра да до промена у коришћењу заменичких прилога није било много одступања, што је даље и показала у дисертацији. Примери из рускословенског језика и руског књижевног језика, који су били у употреби код Срба навођени су не са циљем да се опише систем заменичких прилога у тим језицима, већ више као преглед инвентара одређених заменичких прилога који су своје место могли наћи у славеносрпском језику. С обзиром на то да је књижевнојезичком реформом Вука Караџића за основицу књижевног језика узет (просто)народни језик, праћене су и промене у народном језику у оној мери у којој је то важно за систем заменичких прилога у српском језику. Примери из народног језика навођени су углавном на основу

речникâ. Приликом формирања корпуса истраживања настојало се да текстови буду жанровски разноврсни, што такође заслужује подршку. Иако се о функционалним стилевима током историје језика не може говорити са савременог аспекта, извесне одлике функционалних стилова ипак се могу пратити и у старијим текстовима.

У петој глави, насловљеној *Простор и језик*, Јелена Стошић подробије излаже основе теорије семантичких локализација, на коју се осврнула у другој глави говорећи о теоријско-методолошким основама своје дисертације. У петој глави она даје сажет и прецизан приказ теорије семантичких локализација с посебним указивањем на кључне појмове њеног метајезика и процедуру примене. Тачно се констатује да се теорија семантичких локализација заснива на теоријском концепту семантичких обележја која су заједничка свим семантичким категоријама заступљеним у семантичким структурама заменичких прилога (при чему свака семантичка категорија има и посебне одлике својствене само датој категорији) као што су наткатегоријална локализација, протолокализација, интралокализација, екстралокализација, проксималност, дисталност, директивност, недирективност, идентификовање локализатора (просторног, временског, начинског, узрочног итд.), објекта локализације и конкретизатора односа који међу њима постоји, идентификовање односа између локализације и квантификације, типова кватификатора и др.

У шестој глави *Досадашња истраживања заменичких прилога* дат је критички преглед радова о заменичким прилозима, пре свега, у српском језику, али и у другим језицима, независно од теоријско-методолошких оквира у којима су ти радови настали и од тога да ли је њихов предмет суштина заменичких прилога као прелазног лексичког система између заменица и прилога, њихово место у систему врста речи, специфичности појединих заменичких прилога или њихових микросистема итд. Посебна пажња поклања се схватању заменичких прилога као лексичког оваплоћења система семантичких категорија језика којем они припадају, а који је у основи њихових категоријалних значења места, правца, времена, циља и др. Тај врло поуздано изложен преглед досадашњих истраживања заменичких прилога представља одличну основу за праћење анализе развоја заменичких прилога у историји српског језика, коју Јелена Стошић даје у главном делу дисертације.

Да би се могао лакше пратити садржај основних делова дисертације посвећене развоју заменичких прилога у српском језику, Јелена Стошић у седмој глави *О развоју српског књижевног језика* даје кратак преглед развоја књижевног језика код Срба од његове српскословенске фазе, преко рускословенске епохе у књижевном језику Срба, славеносрпског језика, доситејевског народног језика у књижевности до књижевнојезичке реформе Вука Караџића и потоњег развоја српског књижевног језика до нашег времена. При томе она стално има у виду разлике између књижевног језика и народног језика и утицаје народног на књижевни језик, али и обратно, мада ређе, а узима у обзир како чињенице које су у литератури постале етаблиране тако и новије погледе који донекле мењају устаљену слику о неким чињеницама, нпр. у вези с Маријиним јеванђељем или са тзв. Димитријевим текстовима, писаним глагољцом, а са одликама српскословенског језика.

Пишући у осмој глави о пореклу заменичких прилога, Јелена Стошић, пре свега, констатује да се према критеријуму дијахронијске творбе прилози могу поделити на праве (аутохтоне) и на прилоге настале од других врста речи, у процесу адвербијализације или творбе – неправне прилоге, због чега се поставља питање где припадају заменички прилози. Те речи образоване су вероватно пре појаве првих писаних споменика, јер су забележене у текстовима писаним старословенским језиком. Оно што није спорно код заменичких прилога јесте да они потичу од некадашњих заменица (или заменичких корена) *кѣ*, *тѣ*, *сѣ*, *вѣсѣ*, *инѣ* и др. те да су настали додавањем

одређених партикула (или суфикса) у зависности од значења. Веза са заменицом, са савременог становишта, на творбеном плану често није прозирна, за шта разлог треба тражити у фонетским процесима који су били условљени најчешће губљењем полугласника у слабом положају, али и онима који су захватили систем заменица (као што је, на пример, замена заменице *c-* заменицом *ov-*). Због давно извршених фонетских процеса савремена творбена анализа заменичких прилога је отежана, па је рашчлањивост многих заменичких прилога лакше одредити него њихову мотивисаност. Јелена Стошић такође сасвим исправно констатује да са функционалног гледишта систему заменичких прилога припадају и прилози који немају заменичке коренске морфеме (нпр. *увек, одувек, заувек*), али функционишу као прави заменички прилози.

Посебну пажњу, у добром смислу речи, привлаче главе 9–14 ове дисертације. Оне имају централно место у докторској дисертацији Јелене Стошић, јер се у њима непосредно излаже развој заменичких прилога у српском језику. Ексерцирана грађа се у том делу дисертације описује и објашњава у зависности од природе категоријалних значења заменичких прилога са просторним, временским, начинским, количинским, узрочним и циљним значењем. За такав приступ Јелена Стошић се определила се из два разлога: прво, зато што нема великих одступања унутар система заменичких прилога који би били типолошки релевантни; друго, такав приступ обезбеђује већу прегледност праћења развоја појединих семантичких подсистема. Заједничке карактеристике које су одлика свих подсистема она коментарише у посебном закључку.

Пада у очи изразита предметна разуђеност тог дела дисертације и заслужује пуну подршку настојање Јелене Стошић да предмет свог истраживања размотри са свих релевантних страна. Стављање просторних заменичких прилога на прво место у овом делу дисертације сасвим је оправдано, јер су средства изражавања просторних значења најразвијенија, најфреквентнија и имају најјачи метафорички потенцијал. Просторни заменички прилози као ситуативни локализатори, који могу упућивати и на ситуацију и на текст представљају у развоју српског књижевног језика, као и у савременом српском језику, најразвијенији подсистем заменичких прилога. Анализа заменичких прилога са просторним значењем дата је на основу критеријума говорног лица, тј. према томе да ли се просторна локализација остварује у сфери говорника, саговорника или лица које није део говорне ситуације, у оквиру чега је на основу критеријума директивности дат преглед значења у српкословенском и славеносрпском језику, уз одређене напомене за друге језика који су имали статус књижевних језика српског народа.

Просторни заменички прилози добили су у овој дисертацији врло разуђен и подробен опис и објашњење у одељцима који се односе на просторну локализацију у сфери говорника, просторну локализацију у сфери саговорника, текстуално-деиктичку функцију прилога са заменичким кореном *m-*, просторну локализацију у сфери лица које није део говорне ситуације, просторну квантификацију, са пододељцима о апсолутној квантификацији, универзалној квантификацији, универзалним квантификаторима афирмативног типа, универзалним квантификаторима негативног типа, неодређеној квантификацији, упитним прилозима, релативној квантификацији и рестриктивној квантификацији. У сваком од наведених одељака испитивани просторни заменички прилози разматрају се са становишта семантичких критеријума локативности, аблативности, адлативности или перлативности, како су они заступљени у семантичким структурама просторних заменичких прилога. На тај начин, врло промишљено, Јелена Стошић је одредила место у систему сваком просторном заменичком прилогу и однос према другим, ближим или даљим, јединицама тог система, да би се даље посветила анализи семантичке структуре свакога од њих као и њиховим синтаксичким и прагматичким одликама. Све то изведено је на теоријско-методолошки доследан начин и убедљиво потврђено емпиријским чињеницама. На

сличан начин као у деветој глави доследно су организоване главе 10–15 у којима је једнако акрибично и поуздано размотрен развој заменичких прилога са временским, начинским, количинским, узрочним и циљним значењем у српском језику.

Закључци истраживања одликују се прегледношћу и убедљивошћу, која краси и друге делове ове дисертације.

ЗАКЉУЧЦИ ИСТРАЖИВАЊА

У докторској дисертацији Јелене Стошић *РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ* испитан је предмет који до сада није био истраживан, а сада је исцрпно обрађен јединственим методолошким поступком.

Основни закључак истраживања Јелене Стошић јесте да је начин на који је организован систем заменичких прилога у савременом српском језику највећим делом одражава стање које је било карактеристично за тај систем током историје српског књижевног језика.

Закључено је, пре свега, да подсистем просторних заменичких прилога у српскословенском језику карактерише постојање сва четири могућа динамичка обележја просторног односа (локативност, адлативност, аблативност или перлативност), с тим што је обележје перлативности веома слабо заступљено. Оно је потврђено малим бројем примера, што говори и о његовој ниској фреквентности. Прилози са примарним перлативним значењем, у зависности од окружења, могу учествовати у изражавању адлативности.

Исказивање директивних значења прилозима чија је примарна семантика индирективна и обрнуто, како је утврђено, одлика је процеса који је потврђен још у старословенском језику. Такви случајеви објашњавају се, с једне стране чувањем традиције, док се, с друге стране, у томе може видети и утицај народног језика, где долази до слабљења опозиције локативност–директивност још у средњем веку, што је карактеристично за падежни систем, али је та појава своје место нашла и у систему просторних заменичких прилога. Једна од хипотеза којом се оваква употреба у старословенском језику може објаснити ставља у први план утицај романског супстрата. Један начин на који се та појава објашњава јесте статичко разумевање динамичких глагола, чему се корени налазе у индоевропској епохи, док се други начин објашњавања ове појаве темељи на идеји да је то балканизам – свођење синтетичке деклинације на аналитичку, као и фонетско неразликовање падежа у оквиру опште тенденције неразликовања и мешања падежа. Када је у питању књижевни језик, прво тумачење чини се убедљивије.

Што се тиче изражавања статичких обележја просторног односа у семантичким структурама заменичких прилога, најзаступљеније је обележје централности, док обележја периферности и дисталности нису изразитије заступљена у српскословенским текстовима. О обележју периферности може се говорити у само неколико примера. Слаба фреквентност употребе дисталних просторних заменичких прилога највероватније је повезана са већом употребом прилога са текстуално-деиктичком функцијом, што је у складу са природом корпуса истраживања.

Поређење инвентара просторних заменичких прилога регистрованих у корпусу (а имајући у виду да, уколико неки прилог није забележен, или није био фреквентан или га није ни било) са инвентаром заменичкоприлошких локализатора и квантификатора у савременом српском језику, показало је да су најизразитије разлике оне квантитативне природе, јер данас постоји већи број облика и синонимних заменичких прилога него у прошлости.

Утврђено је такође да транспозиције просторног значења у друга категоријална значења такође нису новијег датума. Како је показано на основу речника старословенског језика, код неких просторних прилога бележе се и непросторна значења. С обзиром на то да је овакав семантички развој забележен још на почецима постојања књижевног језика код Словена, он показује когнитивне механизме који се могу сматрати универзалнима.

Природа текстова обухваћених анализом, као и немогућност анализе живог језика у прошлости, нису пружили довољно простора за категоричне закључке у вези с појединим специфичностима подсистема просторних заменичких прилога, као што је, на пример, значење периферности у просторниј локализацији, јер мали број забележених примера не даје довољно основа за доношење ширих закључака о трочланој деикси. Томе у прилог иде и чињеница да се прилози са заменичким кореном *т-*, који су веома фреквентни, најчешће употребљавају у текстуално-деиктичкој функцији, тј. реферишу о просторном локализатору који је контекстуално одређен. Таква функција произлази вероватно из природе саме заменице, која је из индоевропског језика наслеђена као анафорска заменица.

Заменички прилози са значењем централности у основи су задржали стари облик показне заменице за прво лице *сь*, што је у складу са развојем заменичког система јер у српскословенском (као и рускословенском и руском књижевном језику) није дошло до смене заменице са кореном *с-* заменицом која је имала заменички корен *ов-*. Заменички прилози са кореном *ов-* сачували су у српскословенском језику наслеђено значење, док се ретки примери тих прилога са значењем централности објашњавају утицајем народног језика, у коме су неко време упоредо егзистирали прилози са обе коренске морфеме са значењем централности све док прилози са заменичким кореном *ов-* нису однели превагу. Употреба прилога са заменичким кореном *с-* у текстовима на народном језику из каснијег периода може се објаснити утицајем књижевног језика.

Истраживање је показало да је подсистем заменичкоприлошких квантификатора мање развијен од подсистема заменичкоприлошких локализатора. Понекад у корпусу није забележена потврда употребе одређеног значења у неким књижевнојезичким епохама, иако то потврђују речници.

Занимљива је чињеница да у подсистему заменичкоприлошких квантификатора у српскословенском језику није забележен ниједан просторни релативни квантификатор који је у употреби у савременом српском књижевном језику.

Типолошки битна разлика у односу на систем заменичкоприлошких квантификатора јесте постојање посебног универзалног квантификатора афирмативног типа којим су се обухватале две стране локализатора, а који је у својој основи имао број, због чега представља граничан случај између просторних и нумеричких квантификатора. Данас се значење прилога *обојду* преводи описно, а већ у текстовима писаним српскословенским језиком у каснијем периоду јавља се описна употреба овог значења.

Значење дисталности веома је мало присутно у свим подсистемима заменичких прилога, а код неких семантичких подсистема ни не јавља се прилог са значењем дисталности.

Различити наставци који се јављају у примерима забележеним у народном језику нису забележени у корпусу из српскословенског језика, већ се јављају наставци *-ћ* и *-у*, од којих је потоњи фреквентнији, а у каснијем периоду употребе српскословенског језика се и усталио, што се може довести у везу са употребом наставка *-у* као локативног падежног наставка.

Имајући у виду чињеницу да је старословенски језик претрпео највише грчког утицаја на плану лексике и синтаксе, не изненађује што се неке конструкције, као што је удвајање истог заменичког прилога, које се употребљавају у српскословенском језику, редакцији старословенског језика, могу подвести под грецизме (у ширем смислу).

Анализа система заменичких прилога у српскословенском језику потврдила је добро познату чињеницу да је у својим основним цртама српскословенски језик остао старословенски језик. О конзервативности српскословенског језика говори и чињеница да промене које су се дешавале унутар система просторних заменичких прилога, као што је слабљење опозиције индирективност–директивност, те исказивање локативности примарно директивним прилозима, замена прилога са показном заменицом *сь, си, се* прилозима који су у основи имали заменицу *овъ, ова, ово* у народном језику нису нашле своје место у текстовима писаним тим књижевним језиком. Додуше, усамљени примери постоје, али се они објашњавају утицајем говора писара или преписивача. Српскословенски језик, као превасходно језик цркве и црквене литературе, чувао је старину, нарочито у текстовима црквеног карактера, док се у текстовима профане садржине може наћи и понеки облик из народног језика.

У историји српских заменичких прилога, као и у савременом језику, временски заменички локализатори и квантификатори за разлику од просторних, који су по свом пореклу доследно заменички, могу бити и прилози који формално не воде порекло од заменица, али у заменичке прилоге спадају по својој семантици и упућивачкој функцији. Подсистем временских локализатора у односу на савремени српски језик показао је да није било посебних прилога са значењем пунктуалности, већ се то значење остваривало падежним облицима са заменицом као детерминатором или прилозима који могу да означавају и линеарност и пунктуалност. Од падежних облика којима су се исказивале временска локализација и квантификација настали су прилози које данас употребљавамо (*увек, навек, утом* и сл.). Ти облици нису били у потпуности адвербијализовани, што се може видети на примеру прилошког израза *въ вѣкы*. Од временских квантификатора универзални временски квантификатори били су најразвијенији у смислу инвентара чланова тог подсистема и синонимских односа у њему. Неки од временских прилога који су забележени у српскословенском језику нису у употреби у савременом српском језику или су се очували као творбени форманти у лексемама које су преузете из црквенословенског језика (*приснодјева* и сл.).

Истраживање је такође показало да су подсистеми начинских, количинских, узрочних и циљних заменичких прилога били и остали мање развијени. Релативна квантификација, која је веома слабо развијена у српскословенском језику, најзаступљенија је у подсистему количинских заменичких прилога, што се може довести у везу са природом релативне квантификације. Узрочна и циљна квантификација остваривала се истим прилошким средствима, што је и данас одлика тих подсистема у српском књижевном језику.

Систем заменичких прилога у славеносрпском језику у великој мери има одлике српског народног језика. У зависности од тога у којој је мери извршен процес србизације славеносрпског језика, употребљавају се и одређена заменичкоприлошка средства. Видан је утицај претходних епоха у развоју српског књижевног језика, нарочито рускословенског и руског језика, пре свега у употреби другачијих фонетских облика одређених прилога. Тако, на пример, неки писци употребљавају готово доследно прилог *тогда*, јављају се прилози са *-нибуд* и *-љубо* итд. У славеносрпском, на пример, није забележен прилог *увек* јер се као конкурентни прилози са значењем универзалне квантификације јављају прилози *всегда* и *свагда* и сл.

Истраживање је показало да су у српскословенском језику рестриктивни заменичкоприлошки квантификатори у основи имали заменички број *ин-* с неким специфичностима у њиховој употреби. Временски квантификатор *иногда* најчешће има неодређено значење, наслеђено из старословенског језика. Начински квантификатори *инако* и *иначе* имају само значење рестриктивности, док примери са значењем рестриктивности и кондиционалности нису забележени. Примера са основом *друг-* нема у српскословенском језику.

Утврђено је такође да је једна од већих разлика између подсистема заменичкоприлошких квантификатора свих категоријалних значења у српскословенском језику и у савременом српском језику односи се на непостојање неодређених заменичких прилога са значењем модалности који су се градили префиксом *и-*. Они су продукт развоја српског народног језика, а значење које би одговарало значењу прилога *игде*, *игда* итд. остварује се неодређеним прилозима у одговарајућим контекстима. У *Рјечнику из књижевних старина српских* забележен је само један пример временског прилога из старосрпског језика, док су ти прилози много заступљенији у текстовима из славеносрпског језика. Контекстуално је условљено и значење прилога *отънудъ*, који, у зависности од тога да ли је употребљен у афирмативном или негативном исказу, може имати значење универзалне афирмативне или негативне квантификације.

За неке заменичке прилоге који постоје у савременом српском језику нису пронађене потврде у корпусу из српскословенског језика, али би највероватније били потврђени у ширем корпусу с обзиром на чињеницу да их је било у старословенском језику.

Шири корпус на славеносрпском језику такође би потврдио шири инвентар заменичких прилога, како оних који су се употребљавали у српском језику, тако и оних који су преузети, најчешће само у фонетски и морфолошки другачијем облику, из епоха у развоју књижевног језика које су му претходиле, док семантичка одступања у таквим случајевима нису регистрована у корпусу овог дисертационог истраживања.

ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

Докторска дисертација Јелене Стошић *РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ*, посматрана у целини, представља истраживање које је врло солидно утемељено и у теоријско-методолошком погледу и у погледу обима, структуре и валидности грађе на којој се заснива. Предмет истраживања је у њој подвргнут анализи заснованој на више критеријума, тако да је на нов и релевантан начин осветљена историја заменичких прилога у српском језику.

Дисертацију Јелене Стошић одликује не само добро одабран теоријско-методолошки оквир истраживања и самосталност у његовој примени, него и добро одабран начин приказивања и тумачења резултата истраживања.

Будући да се истраживање *РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ* одликује сложеносту проблематике, Јелена Стошић је користила више истраживачких метода и техника и ослањала се на различите изворе. Резултате анализе представила је убедљиво, обилато поткрепљујући закључке до којих је дошла емпиријским потврдама и тумачећи резултате свог истраживања објективно и непристрасно.

ПРЕДЛОГ

Комисија за преглед и оцену докторске дисертације *РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ*, коју је Јелена Стошић предала на оцену Филолошком факултету у Београду, закључила је да, гледано у целини и у многим појединостима, та дисертација представља оригиналан и научно релевантан допринос проучавању српске историјске лексикологије.

Комисија стога предлаже Наставно-научном већу Филолошког факултета Универзитета у Београду да се докторска дисертација Јелене Стошић *РАЗВОЈ СИСТЕМА ЗАМЕНИЧКИХ ПРИЛОГА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ* прихвати и да се кандидат позове на одбрану.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ:

Др Предраг Пипер, редовни професор

Др Рајна Драгићевић, редовни професор

Др Ирена Цветковић Теофиловић, ванредни професор

Београд,
16. јануара 2020.